

Závery a odporúčania

Slovensko je krajinou, kde majú ľudia rozvinuté podmienky na plnohodnotný život. Napriek existujúcim problémom a obmedzeniam možno povedať, že väčšina obyvateľov má dostatok príležitostí na vlastný rozvoj. Ľudia sa dožívajú slušného veku v pomerne dobrom zdraví, majú prakticky neobmedzené možnosti vzdelávania sa, ich životná úroveň je primeraná vzhľadom na stav ekonomiky a jej možnosti. V krajine sa rozvíjajú princípy demokracie a slobody, rešpektujú sa základné ľudské práva, šance na realizáciu životných cieľov sú otvorené pre každého jedinca. Typickým znakom súčasného vývoja na Slovensku však je, že rozširovanie príležitostí pre ľudí nie je vždy spojené s odstraňovaním prekážok ľudského rozvoja. V mnohých oblastiach spoločnosti je čo naprávať. Pre tvorcov rozvojových stratégií je výzvou, aby sa zaoberali o riešenie problémov ľudí, a tým zveľaďovali prostredie priaznivé pre ich rozvoj. Pre ľudí samotných je potom najväčšou výzvou využiť možnosti, ktoré im ponúka okolie, v súlade s ich potrebami a cieľmi.

Tohtoročná národná správa nazerá na ľudský rozvoj cez optiku rodovej rovnosti. Koncepcia ľudského rozvoja je postavená na rovnosti šancí ľudí bez ohľadu na ich pohlavie, vek, národnosť alebo rasu. Postavenie žien a mužov v rodine a spoločnosti má svoje korene tak v biologických rozdieloch, ako aj v historickom usporiadaní rodových vzťahov. Stereotypné vnímanie muža ako "živiteľa a ochrancu rodiny" a ženy ako "matky a ženy v domácnosti" nevzniklo pred desiatimi ani sto rokmi a nie je ani žiadnym slovenským špecifikom – je výsledkom tradičného chápania role muža a ženy, ktoré presahuje takmer všetky geografické a kultúrne hranice.

Rodové rozdiely sa na Slovensku najvýraznejšie prejavujú v nižšom zastúpení žien na rozhodovaní vo sfére politiky a ekonomiky, s čím úzko súvisí aj vyššie percento chudobných žien. Vzhľadom na porovnateľnú kvalifikáciu a vzdelanie žien je ich zastúpenie v orgánoch výkonnej a zákonodarnej moci nízke. Podiel žien vo vládnom kabinete aj parlamente sa dlhodobo pohybuje pod 15 percent. Na trhu práce sa slabšie postavenie žien prejavuje predovšetkým nižšími priemernými zárobkami a prevahou žien na nižších pozíciách a menej ohodnotených zamestnaniach. Ženy zarábajú v priemere tri štvrtiny toho čo muži a ich zastúpenie na vedúcich a riadiacich postoch je približne 30 percent. S týmito číslami však Slovensko nevybočuje z priemeru krajín s vysokým stupňom ľudského rozvoja.

Čo možno urobiť v prospech rodovej rovnosti?

1. *Výchova a vzdelávanie v duchu rovnosti rodov.* Rozhodujúca úloha pripadá v našom prostredí výchove k rodovému pohľadu a prekonávaniu stereotypov o rolách mužov a žien. Podstatnú úlohu v tomto smere zohrávajú rodina a štát, ale aj iné vzdelávacie inštitúcie a hlavne médiá, ktoré majú rastúci vplyv na formovanie alebo zmenu správania sa. Zbavovanie sa rodových predsudkov, úcta k opačnému pohlaviu, rešpektovanie ľudských práv – tieto atribúty rodovo spravodlivej spoločnosti sa musia stať prirodzenou súčasťou ľudskej existencie. Výchova k rodovej rovnosti v najširšom zmysle by mala byť orientovaná predovšetkým na mladú generáciu, u ktorej je najväčší predpoklad prijatia týchto hodnôt.
2. *Spravodlivé rozdelenie platenej a neplatenej práce.* Obe formy práce – platená v zamestnaní a neplatená v domácnosti – majú svoju ekonomickú hodnotu a sú predpokladom prežitia rodiny. Neplatenú prácu zvyčajne vykonávajú ženy, čím sa dostávajú do ekonomickej závislosti na mužoch. Odhad hodnoty neplatenej práce by podporil uvedomenie si jej významu. Ak by ju totiž nevykonávali ženy, musela by sa zabezpečiť iným spôsobom (napr. službami verejného alebo súkromného charakteru). To by malo viesť aj k spravodlivejšiemu rozdeleniu práce a prehodnoteniu sociálneho systému, ktorý berie do úvahy len platenú prácu. K lepšiemu poznaniu distribúcie platenej a neplatenej práce medzi ženami a mužmi by prispeli reprezentatívne prieskumy využitia času.

3. *Podpora spravodlivej spoločnosti nielen po rodovej osi.* Viacero spoločenských noriem a štruktúr, aj keď nie explicitne, znevýhodňuje určité skupiny obyvateľstva (ženy, deti, telesne postihnutí, homosexuáli, atď.). Odstraňovanie akejkoľvek formy diskriminácie (skrytej alebo zjavnej) voči týmto skupinám posilní princípy spravodlivosti a rovnosti šancí.
4. *Analýza príčin rodových rozdielov v príjmoch a feminizácie chudoby.* Niektoré faktory spôsobujúce rozdielne ohodnotenie práce žien a mužov sú nedostatočne analyzované, resp. neznáme. Analýza tohto problému pomôže odhaliť skutočný rozsah mzdovej diskriminácie žien. Na zvýšenie pozornosti tejto problematike môže slúžiť monitorovanie dňa "príjmovej rovnosti", t.j. dňa, kedy začínajú ženy dostávať za prácu rovnaký zárobok ako muži.¹ Nižšie príjmy (a následne aj nižšie starobné dôchodky) spôsobujú, že ženy sú viac ohrozené chudobou a súvisiacimi problémami. S rastúcou feminizáciou populácie bude potrebné prehodnotiť systém sociálneho a dôchodkového zabezpečenia tak, aby ženy neboli "znevýhodnené" chudobou.
5. *Analýza tzv. pozitívnej diskriminácie.* Najbežnejšou formou zvýšenia počtu žien je zavedenie systému kvót, čiže percentuálneho zastúpenia žien v príslušnej oblasti. V mnohých krajinách sa podobným spôsobom rieši nedostatočné zastúpenie žien v politickej reprezentácii, na rozhodovaní, zamestnanosti a pod. Tieto opatrenia však prinášajú nielen pozitívne výsledky, ale aj nové ohniská problémov. Preto by ich zavedeniu mala predchádzať detailná analýza skúseností z krajín, ktoré k podobným krokom pristúpili, ako aj simulácia možných dopadov.
6. *Podpora rôznych foriem zamestnania.* Osobitne pre ženy je dôležité, aby mali možnosť uchádzať sa o flexibilné formy zamestnania. Práca na skrátený úväzok, prípadne iné formy flexibilného pracovného zaradenia (napr. práca "z domu") umožňujú ľahšiu kombináciu materských povinností a pracovnej aktivity. Rastúci počet žien sa snaží presadiť samostatnou podnikateľskou činnosťou, pričom z prieskumov vyplýva, že pri podnikaní pociťujú viac prekážok a menej skúseností ako muži. To je priestor pre mimovládny sektor na organizovanie vzdelávacích aktivít pre ženy v oblasti manažmentu, legislatívy, úverových schém, marketingových metód, atď.
7. *Podpora vzdelávania.* Vyššie vzdelanie vo všeobecnosti znamená viac možností ľudského rozvoja. Ak je zachovaná rovnosť prístupu ku vzdelávaniu a informáciám, tak všetky investície smerované do tejto oblasti prinášajú do života vyššiu kvalitu a majú pozitívny vplyv aj na rodovú dimenziu.
8. *Eliminácia násillia voči ženám.* Násillie páchané na ženách nemá len fyzický charakter, zahŕňa všetky formy násillného konania voči ženám, ktoré im spôsobuje fyzickú, sexuálnu, alebo duševnú ujmu, núti ich konať proti vlastnej vôli, obmedzuje slobodu, a pod. Osobitnými kapitolami sú domáce násillie a prostitúcia. Násillie voči ženám prináša do ich života strach, neistotu, stratu sebavedomia, čím sa rapídne zhoršujú podmienky ich života. Boj proti tomuto podceňovanému a často skrytému neduhu vyžaduje jeho správne pomenovanie a osvetu. Prevencia musí začať revíziou existujúcej legislatívy (občianske a trestné právo), ktorá je v mnohých ohľadoch nedostatočná a voči násillníkovi benevolentná. Rovnako dôležitá je spolupráca zodpovedných orgánov, policajných zložiek, vyšetrovateľov, súdov, ale aj medzinárodných sietí (v boji proti obchodovaniu so ženami a dievčatami). Pre postihnuté ženy musí fungovať efektívny systém uplatnenia svojich práv súdnou cestou, ako aj možnosť obrátiť sa na poradné, konzultačné alebo záchytné centrá. Nemenej dôležitá je korektná sexuálna výchova na školách.
9. *Akceptovanie práva na voľbu životného štýlu.* V spoločnosti pretrvávajú predsudky voči iným ako "zaužívaným" (tradičným) usporiadaniam života. S negatívnym vnímaním sa stretávajú napríklad slobodné a bezdetné ženy, neúplné rodiny, muži zamestnaní v "ženských" povolaniach a naopak, a pod. Právo jedinca na voľbu životného štýlu – či sa týka rozhodnutia o usporiadaní rodinného alebo samostatného života, reprodukčného

¹ Deň príjmovej rovnosti sa vypočíta nasledovným spôsobom: Z celkového počtu pracovných dní v roku sa odčíta počet pracovných dní vyjadrujúci percentuálny rozdiel medzi priemernou mužskou a ženskou mzdou. Dňom príjmovej rovnosti v roku 2000 bol 30. marec.

zdravia a materstva, voľby zamestnania, záujmových aktivít, atď. – je, odhliadnuc od foriem ohrozujúcich ľudský rozvoj, predpokladom spravodlivej spoločnosti.

Slovensko sa v rebríčku ľudského rozvoja dlhodobo umiestňuje medzi najrozvinutejšími krajinami. V posledných rokoch možno pozorovať dokonca mierne zlepšenie. S priaznivým hodnotením medzinárodných inštitúcií však nekorešponduje hodnotenie situácie samotnými obyvateľmi. Ľudia na Slovensku vnímajú situáciu v spoločnosti, ako aj vo vlastnej domácnosti, tradične pesimisticky. Týka sa to najmä finančnej stránky, pričom jej negatívne hodnotenie pretrváva bez ohľadu na zhoršenie alebo zlepšenie reálnej situácie. Okrem "navyknutého" pesimizmu však k vzniku negatívnych pocitov prispievajú aj rôzne spoločenské javy, ktoré obmedzujú ľudský rozvoj. Jedným z týchto fenoménov je chudoba, ktorej rôznym podobám a dôsledkom sa venuje tohtoročná národná správa.

Chudoba vo všeobecnosti znamená stav, keď sú zdroje človeka natoľko obmedzené, že ho vylučujú z minimálne akceptovaného životného štandardu. Pojem chudoba na Slovensku v oficiálnom slovníku doteraz neexistuje, najčastejšie sa nahrádza synonymom hmotná núdza. V roku 1999 sa nachádzalo v stave hmotnej núdze 10,8 percent obyvateľstva SR, čo je najvyšší počet "chudobných" od roku 1993. Za najvýznamnejšie indikátory chudoby možno v súčasnosti považovať vylúčenie z trhu práce a nízke vzdelanie. Najviac ohrozenou skupinou obyvateľstva sú nezamestnaní (najmä dlhodobo nezamestnaní), ktorí tvorili v roku 1999 až 91 percent poberateľov dávok sociálnej pomoci v hmotnej núdži. Medzi skupiny tradične ohrozené chudobou patria starí ľudia, deti, neúplné a mnohodedné rodiny. V dôsledku nižších priemerných príjmov sú ženy náchylnejšie na chudobu. Všetky uvedené charakteristiky, predovšetkým nízke vzdelanie a katastrofálna pozícia na trhu práce sa kombinujú v prípade rómskeho obyvateľstva, ktorého veľká časť žije v chudobe až biede. V prípade najzaostalejších rómskych osád dochádza k vzniku *kultúry* chudoby. Dlhodobé zotrvanie v stave chudoby vedie k sociálnej exklúzii a marginalizácii. Vážnou prekážkou ľudského rozvoja nie je len chudoba určená zvonka (podľa štatistických čísel), ale aj subjektívny pocit stavu alebo ohrozenia chudobou.

Chudoba je prítomná všade vo svete, vrátane najvyspelejších krajín. Riešenie chudoby je teda globálnou výzvou, majúcou však lokálny rozmer. Na odstránenie chudoby neexistuje všeliek, komplexnosť problému si vyžaduje celospoločenské úsilie. Boj proti chudobe neznamená len riešenie existujúcej (viditeľnej) chudoby, ale najmä odstraňovanie príčin vedúcich k jej vzniku a šíreniu. Preto možno nástroje na riešenie chudoby zjednodušene rozdeliť do dvoch skupín:

1. Riešenie príčin chudoby
2. Pomoc chudobným

Vo vzťahu k chudobe na Slovensku možno do prvej skupiny zaradiť nasledovné opatrenia:

1. *Riešenie nezamestnanosti.* Aj keď oficiálne štatistiky o chudobných chýbajú, je zrejmé, že najviac absolútne chudobných a chudobou ohrozených tvoria nezamestnaní. Nezamestnanosť sa stala v uplynulých rokoch slabým miestom slovenskej ekonomiky a podľa názoru verejnosti aj najpálčivejším spoločenským problémom. Nemotivačné podnikateľské prostredie je hlavnou bariérou rozvoja malých a stredných podnikov, ktoré sú motorom ekonomiky a tvorby pracovných príležitostí. V tomto smere môžu pomôcť opatrenia presadzujúce transparentné pravidlá, rovnosť šancí a zjednodušenie podmienok pri založení a fungovaní firmy, vymáhateľnosť práva, úpravu daňových a odvodových povinností na motivačnú úroveň, ako aj prekonanie nedostupnosti finančných zdrojov za primeraných podmienok. Zníženiu vysokej miery nezamestnanosti pomôže zefektívnenie bankrotného práva, ktoré paradoxne svojmu názvu ozdraví podnikateľské prostredie. Nezamestnanosť možno (dočasne) riešiť aj finančnými injekciami z privatizácie prirodzených monopolov a bankových inštitúcií (napr. formou verejnoprospešných prác). Zvýšenie zamestnanosti súvisí s vyššou mobilitou a tá predpokladá fungujúcu infraštruktúru

- a trh s bytmi. Impulzom na vznik nových pracovných príležitostí (ale aj zánik nekonkurencieschopných prevádzok) je príliv zahraničného kapitálu. Podpora mechanizmov priaznivých pre rozvoj bytovej výstavby, ako aj umožnenie vstupu zahraničných investorov môže mať pozitívny vplyv na riešenie nezamestnanosti a chudoby.
2. *Podpora vzdelávania.* Vzdelanie je pravdepodobne najúčinnjším nástrojom na dosiahnutie vyššej kvality života. Vzdelaný človek má nepomerne viac šancí uplatniť sa na trhu práce a zvyčajne je za svoju prácu aj lepšie ohodnotený. Opatrenia, ktoré zlepšia prístup ľudí k vzdelávaniu a informáciám, majú pozitívny vplyv na zamedzenie chudoby. Investície do vzdelávania majú ohromnú návratnosť, ktorá sa často podceňuje. Bude potrebné prehodnotiť rozpočtové priority a analyzovať možnosti viaczdrojového financovania a hospodárenia školských zariadení. Tieto opatrenia musia rešpektovať demografický vývoj, ako aj svetové trendy vo vzdelávaní. Ak sa nepodarí vyriešiť finančnú krízu, najväčšou výzvou vzdelávacieho systému ostane, ako zabezpečiť rast vzdelanostnej úrovne (napr. navyšovaním počtu študentov vysokých škôl) bez zníženia kvality vzdelávania pri permanentne obmedzených finančných zdrojoch. Dôležitá bude racionalizácia siete základných a stredných škôl. Vzdelávací systém na Slovensku však trpí nielen všeobecným nedostatkom financií, ale aj medzerami v koncepčno-legislatívnej a metodologickej oblasti (napr. doriešenie zriaďovateľskej funkcie vzdelávacích zariadení, obmena zastaraných učebných pomôcok, silnejšie prepojenie učilíšť na podnikateľskú sféru a zväzy, flexibilnejší systém prepojenia a vzájomného uznávania rôznych foriem vysokoškolského štúdia, rozšírenie možností doplnkového a celoživotného vzdelávania). Chýbajúce prepojenie trhu vzdelávania a trhu práce spôsobuje, že mnoho absolventov škôl nenachádza pracovné uplatnenie vôbec, resp. nie vo svojom odbore. Preto bude potrebné iniciovať systém, ktorý umožní školám pružnejšie reagovať na meniace sa potreby a možnosti trhu práce (zmeny učebných osnov, náplne a foriem vyučovania, hodnotenia, atď.).
 3. *Zvyšovanie dostupnosti informačných zdrojov a nových médií (Internetu).* Táto podmienka úzko súvisí s predchádzajúcim odsekom, avšak pre rastúci význam informačných médií v ľudskom živote si zasluhuje osobitnú pozornosť. So zmenou spoločnosti z industriálnej na informačnú súvisí aj zmena "podstaty" chudoby, ktorá vzniká predovšetkým dôsledkom nedostatočného vzdelania a informácií, a z toho prameniacej ťažkej pozícii na trhu práce. Očakáva sa, že informačné médiá ako Internet budú zohrávať už v blízkej budúcnosti rozhodujúcu úlohu v realizácii individuálnych a spoločenských potrieb. V niektorých krajinách zavedenie Internetu do zaostalých regiónov pomohlo znížiť chudobu miestneho obyvateľstva (napr. v zaostalých eskimáckych osadách v Kanade). Internet môže nahradiť distribúciu školských učebníc, uľahčiť styk s rôznymi úradmi, zjednodušiť vyhľadávanie zamestnania (burza pracovných príležitostí), vytvoriť pracovné príležitosti, výrazne znížiť náklady na komunikáciu a cestovanie. Napriek klesajúcej cene a rastúcej dostupnosti moderných informačných technológií je prístup k Internetu pre väčšinu obyvateľstva zatiaľ obmedzený na zamestnanie alebo verejné inštitúcie (školy, knižnice, e-kaviarne), pričom ho používa najmä mladá a stredná generácia. V tejto fáze sa javí ako najdôležitejšie podporiť verejný prístup k Internetu a informačným technológiám (všetky stupne škôl, verejné a akademické knižnice), ako aj šírenie a používanie Internetu na úradoch (mestské a obecné zastupiteľstvá, úrady práce, sociálne odbory, daňové úrady a pod.). V tomto smere zohrávajú veľký význam podporné programy EÚ a mimovládneho sektora. Zníženiu cien médií a poplatkov pomôže podpora konkurenčného prostredia na trhu informačnej a výpočtovej techniky a telekomunikácií.
 4. *Podpora rodiny.* Všeobecne platí, že priaznivé medziľudské vzťahy sú účinnou prevenciou proti chudobe a iným negatívnym spoločenským fenoménom. Ak je rodina postavená na týchto základoch, je podstatne menej "náchylná" na chudobu ako rodina s rozvrátenými vzťahmi. Z domácich aj zahraničných štatistických zdrojov vyplýva, že chudobou sú častejšie ohrozené neúplné rodiny s deťmi a jednotlivci z rozvrátených pomerov (tvoria napr. vysoké percento bezdomovcov). Najviac postihnuté sú deti, pričom chudobe detí sa nevenuje takmer žiadna pozornosť. Na lepšie pochopenie príčin uvedených problémov je potrebná hlbšia socio-demografická analýza. K podpore zdravých rodinných vzťahov môže prispieť celý súbor opatrení, napr. adresný systém rodinných prídavkov, rodičovská a

sexuálna výchova, spravodlivejšie rozdelenie platenej a neplatenej práce medzi ženy a mužov, ale aj reforma dôchodkového systému, vzdelávania, podpora bytovej výstavby atď. Prevenciou chudoby detí je primerané materiálne a duševné "bohatstvo" rodičov. Napriek tomu, že manželská rodina je na Slovensku najvýznamnejším spôsobom životnej dráhy, je potrebné zvýšiť mieru tolerancie voči iným rodinným usporiadaniam a formám spoluzitia.

5. *Odstránenie diskriminácie.* Ako už bolo povedané, len v spoločnosti, ktorá funguje na princípoch rešpektovania ľudských práv a nediskriminácie, má každý jednotlivec rovnaké šance na rozvoj. Pritom je dôležité, aby spravodlivosť systému pôsobila na oboch póloch – tzn. aby pravidlá spoločenského systému umožnili ľuďom nachádzajúcim sa v chudobe, aby sa z tohto stavu dostali, a naopak, aby motivovali ostatných ľudí konať korektnými spôsobmi tak, aby sa chudobe vyhli. Zároveň je dôležité zabrániť praktikám, ktoré odsudzujú človeka na chudobu na základe vonkajších znakov.
6. *Riešenie problémov rómskej menšiny.* Podľa aktuálnej situácie je zjavné, že všetky faktory podmieňujúce vznik a šírenie chudoby na Slovensku najvýraznejšie kulminujú v prípade rómskeho etnika. Postavenie značnej časti rómskej populácie nesie všetky typické prvky "slovenskej" chudoby (vysoká a dlhodobá nezamestnanosť, uplatnenie len na sekundárnom trhu práce, nízke príjmy, závislosť na sociálnej podpore, nedostatočné vzdelanie, niektoré formy diskriminácie), tie sú však v mnohých prípadoch znásobené znakmi chudoby, známymi skôr z krajín tretieho sveta – nevyhovujúce bytové podmienky, nedostatočná hygiena, hlad, zlá zdravotná situácia, nízky vek dožitia, negramotnosť, a pod. Riešeniu neľahkej situácie Rómov bráni navyše mnoho predsudkov a nevedomosti na oboch stranách spoločnosti, ktoré ústia do stigmatizácie "rómskej otázky". Život Rómov je z pohľadu rómskeho spoločenstva tak diverzifikovaný a zároveň odlišný od života majoritného obyvateľstva, že je prakticky nemožné prijať nejakú uniformnú stratégiu. Riešenie si vyžaduje adresný prístup, ktorý však predpokladá poznanie skutočného stavu a definovanie jednotlivých skupín rómskeho obyvateľstva a ich problémov (napr. podľa úrovne chudoby a teritoriálneho rozloženia). Na základe takejto analýzy potom možno prijať rozhodnutie o konkrétnych krokoch. Jednou z alternatív môže byť zameranie sa na opatrenia druhej skupiny v najzaostalejších rómskych lokalitách a dôraz na zvládnutie príčin chudoby v rozvinutejších a perspektívnejších oblastiach. V prvom prípade nejde o konzervovanie daného stavu, ale o zmiernenie existujúcej chudoby (istá obdoba pomoci krajinám tretieho sveta). V najzaostalejších osadách bude pravdepodobne nutné siahnuť k opatreniam podporujúcim základné životné potreby – dôstojnejšie a bezpečnejšie bývanie, potravinová pomoc, základná zdravotná starostlivosť, prevencia šírenia epidemických chorôb a pod. V prípade rozvinutejších oblastí a vyššieho stupňa rozvoja sa riešenie zlej sociálnej situácie môže orientovať na konkrétne opatrenia najmä v oblasti výchovy a vzdelávania (napr. znovuzavedenie osvedčených nultých ročníkov základných škôl, podpora nadaných detí), zamestnanosti (aktívna politika trhu práce, verejnoprospešné práce), sociálnej sféry (motivačné schémy sociálneho systému), podpora naštartovania podnikateľských aktivít a podobne. Za zváženie stojí aplikácia opatrení, ktoré sa ukázali ako účinné v zaostalejších regiónoch iných krajín (napr. malé úvery a sporenie v tzv. dedinských bankách, ktoré si spravuje miestne obyvateľstvo). V zásade ide o vytvorenie takých mechanizmov, ktoré umožnia Rómom vlastnou iniciatívou s (dočasnou) podporou spoločnosti vymaniť sa z *kultúry chudoby*, a ktoré ich budú motivovať do tohto stavu sa nevrátiť. Z hľadiska "prelomenia" kultúry chudoby treba klásť dôraz predovšetkým na deti a mladú generáciu, čo však pri zachovaní všetkých spoločenských noriem bude vyžadovať otvorený prístup k staršej generácii. Ak majú byť opatrenia na pomoc Rómom účinné, je nevyhnutné, aby sa s nimi stotožnila Rómska aj väčšinová populácia. Preto bude dôležité do rozhodovania a realizácie opatrení zapojiť samotných Rómov. Zároveň si treba uvedomiť, že riešenie zložitej sociálnej situácie Rómov presahuje reálny rámec a možnosti Slovenska. Preto je v tomto smere nevyhnutná podpora celého spoločenstva krajín.

Do skupiny opatrení na zmiernenie alebo potlačenie existujúcej chudoby možno zaradiť:

7. *Zabezpečenie adresného a motivačného systému sociálnej pomoci.* Zdôraznenie motivačného charakteru pomoci možno chápať v dvoch významoch: 1. aby občania reálne odkázaní na sociálnu pomoc štátu (napr. zdravotne znevýhodnení, starí ľudia) mali zabezpečené dôstojné (primerané) podmienky na život a pocit, že sú významnou súčasťou spoločnosti; a 2. aby občania poberajúci dávky sociálnej pomoci mali motiváciu aktívne riešiť svoju zlú situáciu (napr. nezamestnaní). K adresnosti sociálneho systému prispeje lepšia kontrola poberania sociálnej pomoci, najmä podpory v nezamestnanosti. Z hľadiska väzby sociálneho systému na riešenie chudoby bude nutné, aby sa vymedzila a definovala chudoba na Slovensku, vrátane hranice chudoby (napr. podľa definície Rady Európy). Základné piliere sociálnej siete (životné a existenčné minimum, minimálna mzda, dôchodky) musia vychádzať z reálnych možností ekonomiky; zároveň treba zamedziť, aby sa stali nástrojom populizmu politických zoskupení. Do tejto oblasti opatrení možno zaradiť aj fungujúci systém prídavkov na deti, príspevkov na bývanie, zvýhodnené úverové schémy pre nízkopríjmové domácnosti a pod.
8. *Komunitné programy pre deti a mládež z chudobných a chudobou ohrozených rodín.* Pre deti zo sociálne slabších pomerov, ako aj pre ich rodičov, sú podporné programy pre deti a mládež významnou a možno nedocenenou formou pomoci. Pri nedostatku verejných zdrojov je potrebné hľadať nástroje na aktivizáciu a motiváciu miestneho obyvateľstva, podnikateľských subjektov, škôl a pod. (napr. daňovými zvýhodneniami), aby sa vo väčšej miere zapojili do organizácie mimoškolských aktivít detí (krúžkov, táborov, umeleckých a športových oddielov, atď.). Osobitnou pomocou je lacnejšie stravné v školských jedálňach, príspevky na cestovanie, bezplatné lekárske prehliadky, zlacnené učebnice, podpora nadaných detí formou štipendií, študentské pôžičky. Významnú úlohu v týchto aktivitách zohráva mimovládny sektor, ktorého úloha spočíva nielen v priamej finančnej pomoci, ale aj identifikácii a podpore nových stratégií, ktoré redukujú chudobu detí.
9. *Sociálne záchranné siete pre chudobou najviac postihnuté skupiny.* Adresátni tejto skupiny opatrení sú najmä opustené deti, starí a bezvládni ľudia, opustení a zdravotne znevýhodnení občania, utečenci, bezdomovci. Pre tieto marginalizované skupiny musí štát v spolupráci so súkromným (mimovládny) sektorom budovať záchrannú sieť, ktorá im zabezpečí aspoň minimálnu úroveň podmienok potrebných na dôstojný život a rozvoj. Väčšina opatrení má charitatívny charakter a mala by smerovať do budovania a zabezpečenia prevádzky siete detských domovov, sirotincov, starobincov, nocľahární, poradenských centier, a pod. Napriek niektorým znakom chudoby rozvojových krajín, ani najchudobnejší obyvatelia Slovenska neumierajú od hladu a nežijú bez prístrešia nad hlavou. Výnimkou sú pravdepodobne bezdomovci, ktorých typický spôsob života nesie známky zápasu o holé prežitie. V zmiernení biedy bezdomovcov zohrávajú nenahraditeľnú úlohu cirkevné spolky a charitatívne nadácie, ktoré zabezpečujú hlavne teplú stravu, ošatenie, núdzové útulky. Ako účinná sa ukazuje podpora aktivitám, ktoré zapájajú bezdomovcov do budovania vlastných obytných priestorov či prevádzok.
10. *"Mobilná" sociálna starostlivosť.* V lokalitách, ktoré sú geograficky vzdialené alebo inak segregované od sociálnej infraštruktúry, je väčší predpoklad šírenia chudoby a jej sprievodných znakov. V týchto oblastiach, medzi ktoré možno na Slovensku zaradiť najmä zaostalé rómske osady, by k zlepšeniu životných podmienok mohla prispieť tzv. mobilná sociálna pomoc v oblasti zdravotnej starostlivosti, bývania, zamestnanosti (preventívne lekárske prehliadky, zaočkovanie, zubné vyšetrenia, kontrola bezpečnosti elektrických a iných sietí, hygienické prehliadky, kontrola nezávadnosti vody, informovanie o pracovných príležitostiach, atď.).
11. *Pomoc zahraničných a medzinárodných inštitúcií.* Rastúcu úlohu v riešení problémov chudoby na Slovensku zohráva pomoc zahraničných nadácií, neziskových organizácií a medzinárodných bankových inštitúcií (napr. Svetová banka, Európska banka pre obnovu a rozvoj). Podporné programy Európskej únie financované z tzv. štruktúrnych fondov by mali podľa terajších podmienok smerovať prednostne do regiónov s podpriemernými

hospodárskymi ukazovateľmi. Účinnosť zahraničnej pomoci bude daná mierou, akou sa jej podarí mobilizovať miestne zdroje k riešeniu vlastných problémov.

Možno vyjadriť presvedčenie, že všetky opatrenia, ktoré podporia rodovo spravodlivú spoločnosť a boj proti chudobe, budú mať pozitívny efekt na ľudský rozvoj na Slovensku.

Dosah národnej správy

Centrum pre hospodársky rozvoj koordinovalo prípravu a vydanie Národných správ o ľudskom rozvoji za Slovenskú republiku v rokoch 1998 a 1999. Správy boli pripravené nezávislými autormi z inštitúcií zastupujúcich mimovládny a akademický sektor na Slovensku. Analýzou najpálčivejších spoločenských problémov upriamila Národná správa v roku 1998 pozornosť predovšetkým na prekážky ľudského rozvoja na Slovensku a možnosti ich riešenia. Publikácia sa stretla s pozitívnym ohlasom medzi odbornou a laickou verejnosťou doma i v zahraničí. Osobitnou poctou bol pozdrav nositeľa Nobelovej ceny za ekonómiu profesora Amartya Sen, jedného z priekopníkov koncepcie ľudského rozvoja. V roku 1999 národná správa reflektovala vplyv významných spoločenských a politických zmien na kvalitu života ľudí na Slovensku. Zistenia prezentované v správe boli široko medializované a citované najvyššími predstaviteľmi štátu. Obe publikácie prispeli k širokej diskusii o rozvojových problémoch krajiny a podporili pozitívne zmeny.

Na rozdiel od iných rozvojových koncepcií, stratégia ľudského rozvoja sa zasaďuje o celkový progres spoločnosti, ktorý umožní ľuďom žiť dlhší, zdravší a plnohodnotnejší život. Národná správa (NHDR) tento cieľ podporuje analýzou tých oblastí života ľudí, ktoré majú rozhodujúci vplyv na tvorbu a rozširovanie ich príležitostí. Keďže účelom správy je poukazovať hlavne na možnosti zlepšenia daného stavu, analýza oblastí ako hospodárstvo, vzdelávanie, trh práce, zdravotná a sociálna situácia, alebo politika, je zameraná prioritne na existujúce nedostatky a problémy. Rozsah publikácie však nedovoľuje pokryť všetky aspekty ľudského rozvoja a zároveň ich podrobiť detailnej analýze. Preto UNDP každoročne v spolupráci s tímom autorov definuje ťažiskové témy správy. Tieto sú rozpracované do podrobnej analýzy a formulácie konkrétnych opatrení.

Príprava NHDR prispela aj k rozšíreniu obzoru štatistického zisťovania. Podľa vyjadrenia pracovníkov oddelenia sociálnej štatistiky ŠÚ SR sa ťažisko štatistického zisťovania aj vďaka spolupráci s UNDP čiastočne presunulo k ukazovateľom kvality života. Medzi problémové oblasti patrí naďalej získavanie údajov po osi rodového členenia a monitoring regionálnych údajov.

Koncepcia ľudského rozvoja má na Slovensku pomerne krátku tradíciu. K jej šíreniu a zvýšeniu vplyvu by mohli prispieť nasledovné kroky:

- *Začlenenie problematiky ľudského rozvoja do vyučovania na školách.* Do úvahy prichádzajú učebné kurzy na vysokých školách ekonomického alebo socio-politického zamerania v spolupráci s UNDP.
- *Organizácia brainstormingov, workshopov.* Stretnutia predstaviteľov UNDP s autorským tímom NHDR a odborníkmi z rôznych oblastí by obohatili diskusiu o stratégiu rozvoja Slovenska a posilnili váhu odporúčaní.
- *Vypracovanie čiastkových reportov,* ktoré by sa cez optiku ľudského rozvoja zamerali na špecifické oblasti (napr. kriminalita, trh práce, ľudské práva, a pod.). Tieto samostatné štúdie by umožnili hlbšiu analýzu problému, konfrontáciu rôznych koncepčných riešení a kvalifikované návrhy na riešenie. Závety výskumov by mohli byť zhrnuté v národnej správe, čím by sa stala účinnejším nástrojom na obhajobu a presadzovanie zmien v prospech ľudského rozvoja.
- *Zlepšenie monitoringu ukazovateľov ľudského rozvoja.* Predpokladom kvalitnej analýzy ľudského rozvoja je dostupnosť širokej škály štatistických údajov a čísel. V spolupráci s

UNDP a národnými štatistickými autoritami bude potrebné definovať súbor ukazovateľov a možnosti ich pokrytia.

- *Prezentácia problematiky ľudského rozvoja v médiách.* Národná správa je vhodným nástrojom na šírenie koncepcie ľudského rozvoja v médiách. Zvýšiť jej účinnosť by pomohla prezentácia v regionálnych médiách. K lepšiemu pokrytiu problematiky môže pomôcť šírenie národnej správy, ako aj iných publikácií UNDP, cez Internet.
- *Prieskum verejnej mienky ku kvalite života.* K lepšiemu pochopeniu dimenzie ľudského rozvoja na Slovensku by pomohli reprezentatívne prieskumy verejnej mienky. Periodické prieskumy zamerané napr. na ťažiskovú tému by zvýšili hodnotu analýzy v národnej správe.
- *Rozšírenie distribúcie NHDR do regiónov.* Národná správa je určená pre široký okruh čitateľov, jej náklad však neumožňuje distribúciu do všetkých regionálnych centier (napr. do knižníc, akademických inštitúcií). Pomôcť môže distribúcia správy formou článkov v regionálnej tlači, prostredníctvom miestnych a obecných zastupiteľstiev, ako aj Internetom.

Bilancia ľudského rozvoja (1995-2000)

Pokrok	Pokles
Demografický vývoj	
<ul style="list-style-type: none"> Počet interrupcií poklesol zo 48 v roku 1995 na 35 interrupcií na 100 pôrodov v roku 1999. Stredná dĺžka života sa zvýšila zo 72,4 na 73 rokov v období 1995-1999. 	<ul style="list-style-type: none"> Úhrnná miera plodnosti poklesla z 1,52 v roku 1995 na 1,31 v 1999. Index starnutia (pomer poproduktívneho k predproduktívnemu obyvateľstvu) sa zvýšil zo 78,8 v roku 1995 na 90,5 v roku 1999.
Zdravie	
<ul style="list-style-type: none"> Úmrtnosť novorodencov poklesla z približne 8 prípadov na 1000 pôrodov v roku 1995 na 5 prípadov v roku 1999. Verejné výdavky na zdravotníctvo vzrástli z 11,4% v roku 1995 na 14,5% z celkových verejných výdavkov v roku 1999. 	<ul style="list-style-type: none"> Počet ochorení na AIDS sa zdvojnásobil z 0,2 v roku 1995 na 0,4 prípadov na 100 tisíc obyvateľov v roku 1999. Počet registrovaných osôb s drogovou závislosťou sa zvýšil z 1 239 v roku 1995 na 2 199 v roku 1998.
Vzdelanie	
<ul style="list-style-type: none"> Miera zápisu na denné štúdium vysokých škôl vzrástla z 15,8% v roku 1995 na 18,8% v 1999. Počet absolventov s úplným stredoškolským vzdelaním (ako % z populácie v príslušnom veku 17 rokov) sa zvýšil z 51,3% v roku 1995 na 61,6% v 1999. 	<ul style="list-style-type: none"> Celkové výdavky na vzdelanie poklesli z 5,1% v roku 1995 na približne 4,5% z HDP v roku 1999. Mzdy v školstve poklesli z 86,2% (ako podiel na priemernej mzde v hospodárstve) v roku 1995 na 81,8% v roku 1998.
Hospodárstvo	
<ul style="list-style-type: none"> Deficit zahraničného obchodu ako podiel na HDP poklesol z 12,2% v roku 1996 na 5,5% v roku 1999. Podiel súkromného sektora na tvorbe HDP narástol z 64,9% v roku 1995 na 84,3% v 1999. 	<ul style="list-style-type: none"> Rast reálneho HDP sa spomalil zo 6,7% v roku 1995 na 1,9% v roku 1999. Hrubá zahraničná zadlženosť sa zdvojnásobila z 5,8 miliárd USD v roku 1995 na približne 11,9 miliárd dolárov v roku 1998.
Zamestnanosť	
<ul style="list-style-type: none"> V júli 2000 bol odštartovaný projekt verejnoprospešných prác v mestách a obciach, určených najmä pre dlhodobo nezamestnaných (k 31. 8. 2000 získalo prácu takmer 50 tisíc nezamestnaných). 	<ul style="list-style-type: none"> Miera evidovanej nezamestnanosti narástla z 12,9% v roku 1995 na 18,2% v roku 1999. Nezamestnanosť mladých ľudí (15-24 rokov) narástla z 24,8% v roku 1995 na 32,1% v roku 1999.
Chudoba, príjmy	
<ul style="list-style-type: none"> Priemerná spotreba pracovného času potrebného na uspokojenie vybraných potrieb klesla z 208 hodín v roku 1996 na 186 hodín v roku 1998. Reálny peňažný príjem na 1 člena domácnosti narástol za obdobie 1995-1999 o 14%. 	<ul style="list-style-type: none"> Počet obyvateľov v hmotnej núdzi stúpil v období 1995-1999 zo 7,6% na 10,8% z celkového obyvateľstva. V roku 1995 bol príjem na člena domácnosti v príjmovom najsilnejšej skupine 3,6-krát vyšší ako v príjmovom najslabšej skupine; v roku 1999 narástol príjmový rozdiel na 4,5-násobok.
Politika	
<ul style="list-style-type: none"> Slovenská republika bola pozvaná v júli 2000 za 30. riadneho člena Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD). V máji 2000 bol prijatý zákon o slobodnom prístupe k informáciám. 	<ul style="list-style-type: none"> Počet zamestnancov ústredných orgánov štátnej správy vzrástol z 5 692 v roku 1995 na 8 022 v roku 1999. Index vnímania korupcie (CPI, údaje za posledné tri roky) sa zhoršil z 3,9 v roku 1998 na 3,7 v 1999.
Kriminalita a bezpečnosť	
<ul style="list-style-type: none"> Počet registrovaných trestných činov klesol z približne 21 v roku 1995 na približne 17 trestných činov na 1000 obyvateľov v roku 1999. Objasnenosť trestných činov stúpila za obdobie 1995-1999 zo 42,9% na 50,1%. 	<ul style="list-style-type: none"> Stúpajúca tendencia násilnej kriminality sa prejavila nárastom z 10 994 násilných trestných činov v roku 1995 na 13 531 v roku 1999. Domáce násilie páchané na ženách narástlo počas rokov 1995 až 1997 o 35%.
Rovnosť žien a mužov	
<ul style="list-style-type: none"> Miera zápisu žien a mužov na vysoké školy sa zvyšuje u oboch pohlaví, pričom je mierne vyššia u žien (dievčat). Zastúpenie žien v komunálnej politike sa zvýšilo z 15,2% v roku 1998 na 17,4 v roku 1999. 	<ul style="list-style-type: none"> Zastúpenie žien vo vláde SR sa znížilo zo 14,8% v roku 1995 na 10% v súčasnosti. V roku 1997 zarábali ženy v priemere 78% mzdy mužov, v roku 1999 dokonca iba 75%.

